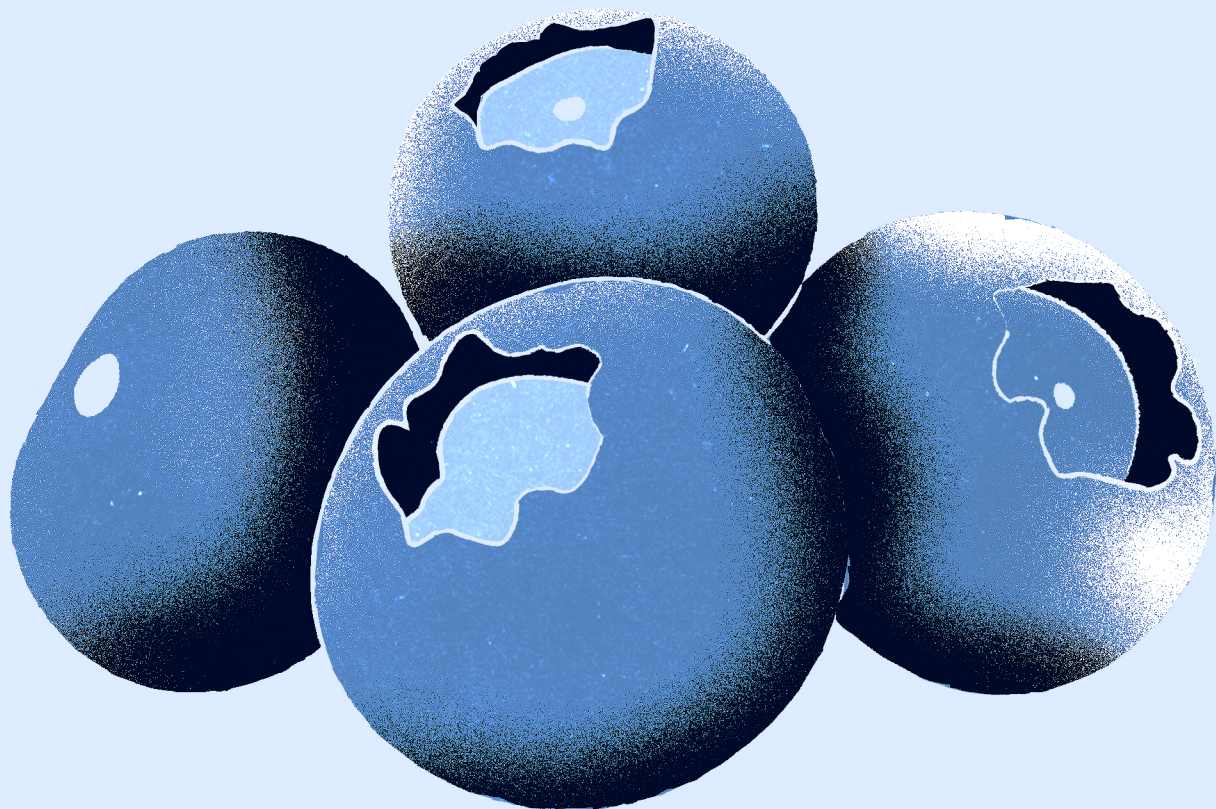

arenaidé

April 2023

Schysta skogsbär

– sex reformer för bättre
arbetsvillkor och en bärkraftig bärbransch

Mats Wingborg

Schysta skogsbär
– sex reformer för bättre arbetsvillkor och en bärkraftig bär-
bransch

Stockholm 2023

©Arena Idé och författaren

Grafisk form: Simon Karlsson

Rapporten kan laddas ner från www.arenaide.se/rapporter

Innehåll

Sammanfattning: Bättre arbetsvillkor och utveckling av bärbranschen	4
1. Inledning: Bärbranschens organisation och ekonomiska betydelse	7
2. Djupdykning bemanningsplockare från Thailand: Problem med dagens system	11
2.1. Skuldsättningen av bärplockare	13
2.2. Dubbla kontrakt	18
2.3. För många plockare	20
3. Djupdykning turistplockare: Problem med dagens system.....	23
3.1. Vag gräns mellan att vara försäljare av bär och anställd	25
3.2. Risker med kontanthantering	26
3.3. Undermålig boendesituation	27
3.4. Färd i farliga bilar	29
3.5. Brist på försäkringsskydd	29
3.6. Människohandel och människoexploatering	29
4. Satsning på förädling av skogsbär och utveckling av bärprodukter	31
5. Sex konkreta reformförslag	34
6. Källor	36

Sammanfattning: Bättre arbetsvillkor och utveckling av bärbranschen

Sverige är ett unikt rikt skogsbärsland. Totalt täcks en tiondel av Sverige av blåbärsris, och en femtondel (sju procent) täcks av lingonris.¹ Det är svindlande stora andelar. Som jämförelse upptar all bebyggelse, inklusive vägar, bara tre procent av Sveriges landyta. Varje år mognar omkring 550 000 ton bär i de svenska skogarna, förutom blåbär och lingon också hjortron, kråkbär och vilda hallon. Den svenska bärbranschen omsätter i dag tre miljarder kronor om året, men det är bara mellan 20 000 och 35 000 ton av skogsbären som plockas för att säljas.²

Den här rapporten handlar om hur Sverige kan ta vara på vår bärrikedom, och samtidigt förbättra villkoren för dem som arbetar inom bärbranschen.

Rapporten konstaterar att det just nu är ett gyllene tillfälle att reformera regelverket för den kommersiella plockningen av skogsbär. Den senaste bärsäsongen, säsongen 2022, skakades av en skandal som riktade strålkastarljuset mot branschen och det som måste göras för att reformera den. När vd:n för ett av branschens största företag, Polarica, som bedriver bärplockning i både Sverige och Finland, häktades misstänkt för människohandel försattes hela branschen i gungning, och många efterlyser nu reformer. Problemen inom branschen är många; med utländska plockare som inte får ut rättmätig lön, med skuldsatta plockare som inte kan avbryta arbetet, med dubbla kontrakt (där kollektivavtalet sätts ut spel), med undermåliga boenden och läger av turistplockare i skogarna. Dessutom har antalet anställda utländska plockare snabbt vuxit, vilket gör systemet ännu mer instabilt.

Den kommersiella plockningen av skogsbär bedrivs i två olika former. Dels genom inhyrning av bemanningsplockare (som de senaste åren kommit enbart från Thailand), dels genom turistplockare som plockar skogsbär som de säljer till bäruppköp.

1 SLU 2022 Skogsdata 2022, s. 80.

2 Uppgifterna kommer från de svenska bärföretagens egna uppskattningar, däribland underlagen "Bärkraft med socialt ansvar – Skatteregler för hållbar bärplockning", Svensk Bärnärings (en tillfällig arbetsgrupp av bärföretag) 2020.

Problemen inom bemanningsplockningen är kända sedan tidigare, men har förvärrats under de senaste åren:

- De thailändska bärplockarna tvingas ta stora lån för att kunna komma till Sverige och plocka bär, vilket försätter plockarna i en utsatt tvångssituation.
- Många tvingas skriva på dubbla kontrakt, och avstå en del av den lön de är garanterade enligt kollektivavtal.
- Antalet bemanningsplockare har ökat kraftigt, vilket ökar riskerna för att plockarna inte ska kunna plocka tillräckligt mycket bär för att få en rimlig inkomst.

Problemen med turistplockningen är också kända sedan tidigare:

- Plockarna har inga inkomstgarantier och tvingas ofta ta stora risker.
- Boendesituationen är ofta undermålig: plockare bor i läger i skogarna där det saknats drägliga sanitära villkor.
- Plockarna saknar försäkringar, och är därmed oskyddade mot inkomstbortfall på grund av sjukdom, olycksfall etc.
- Det finns samtidigt också gemensamma problem som berör båda formerna av bärplockningen.
- Både inom plockningen med bemanningsanställda och plockningen med turistplockare har det förekommit brott eller misstankar om brott som handlar om människohandel och människoexploatering.
- Det ökande antalet bärplockare ökar risken för alla inblandade.

Den här rapporten presenterar sex konkreta reformer.

Ingen plockare ska behöva skuldsätta sig. De anställda bärplockarnas utsatthet måste minskas genom att arbetsgivarna respekterar Employer Pays Principle. Arbetsgivarna måste stå för kostnader för resor, rekrytering etc. De thailändska bärplockarna ska inte vara skuldsatta när de anländer till Sverige.

Kollektivavtalet ska gälla, avskaffa användningen av dubbla kontrakt. Svenska bärföretag måste kräva att de bemanningsföretag de anlitar betalar lön enligt kollektivavtal. Vid fall av dubbla kontrakt ska både svenska bärföretag och thailändska bemanningsföretag kunna stängas av och nekas tillstånd i samband med prövning av arbetskraftstillstånd.

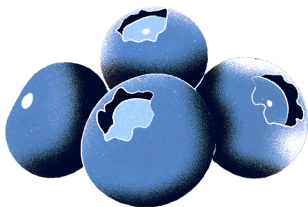
Antalet bemanningsplockare måste begränsas. Förslagsvis införs en kvot på högst 5 000 plockare per år. Det skulle vara avgörande för att säkra plockarnas inkomster.

Alla aktörer måste respektera den sociala koden. Alla bäruppköp bör ansluta sig till och respektera den existerande sociala koden. Koden syftar bland annat till att förhindra att en del av bärplockarnas intäkter försvinner till mellanhänder, men också till att deras frihet att byta bäruppköp och börja sälja bär till ett annat uppköp ska vara garanterat.

Bättre uppföljning och kontroll. De stora svenska bärföretagen, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR), Polisen, Skatteverket och de regionala centren mot arbetslivskriminalitet måste ta ett gemensamt ansvar för att följa upp villkoren och se till att förhållandena för plockarna är drägliga.

Investeringar för att höja förädlingsvärdet i den svenska bärbranschen. Det behövs en offentligt driven satsning i syfte att svenska skogsbär i högre grad ska förädlas i Sverige och att fler produkter där skogsbären utgör en bas ska tas fram. Bland annat krävs mer akademisk forskning med inriktning på svenska skogsbär.

Den här rapporten föreslår alltså inte enbart reformer för att förändra och förbättra villkoren för bärplockarna här och nu. Rapporten föreslår också hur bärbranschen kan utvecklas på sikt. Om Sverige blev bättre på att förädla skogsbär och utveckla nya produkter med skogsbär som bas skulle det inte bara gynna Sveriges ekonomi och sysselsättning, det skulle också höja statusen för hela branschen. Just det senare är en avgörande pusselbit för att förbättra villkoren.

1. Inledning: Bärbranschens organisation och ekonomiska betydelse

Den kommersiella plockningen av skogsbär skiljer sig från alla andra branscher i Sverige. Två förhållanden gör branschen unik: att råvaran är gratis och att allemansrätten ger alla människor som vistas i Sverige rätt att plocka vilda bär.

Totalt omsätter den svenska branschen för skogsbär drygt 3 miljarder kronor per år, och det plockas mellan 20 000 och 35 000 ton bär per säsong. Det kan jämföras med att det under ett normalår mognar omkring 550 000 ton bär i de svenska skogarna. Det är med andra ord en mycket liten del av skogsbären som blir en del av den kommersiella hanteringen.³

Störst kommersiell betydelse har plockningen av blåbär. Totalt sett står blåbären för knappt 60 procent av värdekedjan, lingonen för knappt 40 procent och hjortronen för några få procent. En del av de kommersiellt plockade bären går på omedelbar export, men största delen rensas och fryses i Sverige för att sedan antingen säljas till livsmedelsindustrin eller exporteras. Av de bär som exporteras, både orensade och rensade, dominerar blåbären. En orsak är den höga andelen antioxidanter i de svenska blåbären, vilket gjort dem till en viktig ingrediens inom olika slag av hälsokost och skönhetsprodukter. En del av blåbären exporteras till Asien där antioxidanterna tas fram och används för att producera hälsomedicin som ska ge bättre syn, och för att användas som ingredienser i hudsalvor. Samtidigt som det exporteras omkring 20 000 ton bär från Sverige varje år, importerar svensk livsmedelsindustri omkring 10 000 ton skogsbär varje år.⁴ Det handlar bland annat om odlade blåbär från Nord- och Sydamerika, som stundtals ersätter svenska blåbär vid framställning av sylt, smoothies och andra livsmedel.

Skogsbär och i synnerhet blåbär är en vara som säljs internationellt. Priset på bär påverkas av världsmarknadspriserna. Under de senaste de-

3 Uppgifterna kommer från Research Institutes of Sweden (RISE). Se bland annat "Mer svenska bär i livsmedel", RISE, 2023. <https://www.ri.se/sv/vad-vi-gor/projekt/finest-mer-svenska-bar-i-livsmedel>. Likartade siffror finns också från bärföretagens egna uppskattningar, se bland annat underlaget "Bärkraft med socialt ansvar – Skatteregler för hållbar bärplockning", Svensk Bärnärning (en tillfällig arbetsgrupp av bärföretag) 2020.

4 Bärömetern 2021, Uppsala universitet och Umeå universitet, förmedlad av Charlotta Hedberg, professor i kulturgeografi vid Umeå universitet.

cennierna har kilopriset på de svenska skogsbären tryckts ner. Exempelvis låg kilopriset på blåbär 1980 runt 25 kronor (60 kronor i dagens penningvärde) medan priset säsong 2022 låg på omkring 15 kronor.⁵ En orsak till att priset tryckts ner är just det fallande världsmarknadspriset. En annan orsak är att bärplockningen är mer effektivt organiserad och att plockare i snitt plockar mer bär än tidigare (men de är självklart också beroende av tillgången på bär). I synnerhet är den industriellt drivna plockningen långt mer omfattande än tidigare; med en ökad tillgång på bär har också priserna pressats ned. För aktörer i Sverige är det svårt att påverka priset på blåbär, där en stor del går på export. Däremot är lingon i högre grad en svensk produkt där möjligheten att styra priset är större. Om priset på lingon ska kunna höjas krävs dock förmodligen att detaljhandel och livsmedelsindustri är beredda att betala mer.

De svenska bärföretagen står för uppskattningsvis en fjärdedel av världsmarknaden för europeiska vildväxande blåbär, lingon och hjortron. Förädlingsvärdet för dessa bär uppskattas av branschen till 3–4 miljarder kronor. Svensk bärelexport uppgår årligen till mellan 500 miljoner och 1 miljard kronor.⁶

Den kommersiella hanteringen i Sverige kan i sin tur delas upp i två grenar. Den ena består av småskalig plockning där bären säljs lokalt vid marknadsplatser eller på nätet av dem som plockat bären. Under senare år har försäljning via olika plattformar på internet också ökat. Den andra grenen består av storskalig plockning av skogsbär där bären säljs vidare till livsmedelsindustri eller exporteras som farmaceutiska produkter ("farmaprodukter" som de kallas inom bärbranschen). Denna rapport handlar uteslutande om den sistnämnda mer storskaliga formen av kommersiell bärplockning. Sedan många år tillbaka bedrivs den från Dalarna och hela vägen upp till de nordligaste delarna av Sverige.

Den storskaliga kommersiella bärplockningen kan i sin tur delas upp i två olika former. Den första formen bedrivs med hjälp av anställda plockare. Sedan flera år tillbaka är samtliga anställda plockare från Thailand och anställda av thailändska bemanningsföretag som i sin tur hyrt ut arbetskraften till svenska bärföretag. Den andra formen bedrivs med hjälp av så kallade turistplockare (i branschen kallade för friplockare). Dessa plockare bär som de säljer till bäruppköp. Turistplockarna är inte anställda, juridiskt sett är de försäljare av en vara, nämligen skogsbär.

Under de senaste tio åren har de flesta turistplockare kommit från

5 Wingborg, Mats, reportageserie i Dagens Arena om bärsäsongen 2022 (fyra artiklar).

6 Uppgifterna kommer från de svenska bärföretagens egna uppskattningar, däribland underlagen "Bärkraft med socialt ansvar – Skatteregler för hållbar bärplockning", Svensk Bärnäring (en tillfällig arbetsgrupp av bärföretag) 2020.

Ukraina och Bulgarien, men många har också kommit från Baltikum, Polen, Rumänien och Thailand. Det har också funnits personer boende i Sverige som plockat bär som de sålt till bäruppköp, men dessa har utgjort en liten minoritet av bärplockarna.

Systemet med bärplockare från bemanningsföretag med säte utanför EU tog fart i samband med att Skatteverket några år in på 2000-talet förklarade att svensk skattelagstiftning gjorde det möjligt för svenska företag att hyra in arbetskraft under kortare perioder från bemanningsföretag med bas utanför EU utan att behöva betala skatt. Inledningsvis hyrde svenska bärföretag plockare från Thailand, Uzbekistan, Vietnam, Kina och Bangladesh, men från och med 2014 har alla inhyrda bärplockare kommit från Thailand. Från säsong 2021 återinfördes en skatt på inhyrda säsonganställda bemanningsarbetare från länder utanför EU. Eftersom de thailändska bemanningsanställda tjänar mer än vad de i genomsnitt tjänar per månad under hela året kan skatten jämkas och motsvarar omkring 7 procent av plockarnas inkomst. Skatten betalas indirekt av bemanningsföretagen/de svenska bärföretagen och det är inte ens säkert att plockarna uppfattar att deras lön beskattas. Inför att skatten skulle införas menade många svenska bärföretagare att den hotade näringen och riskerade att leda till att det skulle komma färre bemanningsanställda från Thailand. I själva verket blev det tvärtom. Antalet anställda bemanningsplockare har fortsatt att öka.

Trenden är att antalet anställda bemanningsplockare från Thailand successivt har ökat medan antalet turistplockare har minskat. Den utvecklingen har pågått under lång tid, och en förklaring är som tidigare nämnts det sjunkande kilopriset på skogsbär. Det har gjort det mindre lönsamt och mindre attraktivt att plocka bär. I synnerhet har det inneburit att antalet personer bosatta i Sverige som plockar bär och säljer bär till bäruppköp drastiskt har minskat. I exempelvis Malung i Dalarna fanns tolv bäruppköp i början av 1980-talet, och många av dem som plockade bär till "uppköpet" bodde på orten. 2023 lade det sista bäruppköpet i Malung ner sin verksamhet därför att det inte fanns tillräckligt många bärplockare som sålde bär till det.⁷

Under senare år har de allra flesta turistplockarna kommit från Ukraina. På grund av den ryska invasionen av Ukraina uteblev de nästan helt förra året. Vidare har polisen allt oftare försökt att köra bort läger i skogen bestående av turistplockare. Många skogsägare har också satt upp vägbommar. Dessa faktorer har ytterligare bidragit till att minska antalet turistplockare, särskilt dem från Bulgarien.

⁷ Wingborg, Mats, "Från bäruppköp till storskalig plockning", Dagens Arena, 13/9 2022. <https://www.dagensarena.se/innehall/fran-baruppkop-till-storskalig-plockning/>

I takt med att turistplockarna minskat har i stället antalet anställda plockare från Thailand ökat. Under säsong 2022 tog Sverige emot 6 500 thailändska bärplockare, det vill säga fler än någon gång tidigare. Enligt de prognoser som för tillfället finns från thailändska bemanningsföretag tyder mycket på att antalet blir ungefär lika stort säsong 2023. Hittills har systemet med anställda plockare och systemet med turistplockare fungerat som kommunicerande kärl. När det ena systemet har klämts åt har det andra ökat. Det totala antalet personer som befunnit sig i Sverige under somrarna för att tjäna pengar på bärplockning har varit någorlunda konstant under de senaste decennierna (ja, även under pandemin kom plockarna), med knappt 10 000 plockare totalt under en säsong.

2. Djupdykning bemanningsplockare från Thailand: problem med dagens system

Bärföretag etablerade i Sverige hyr arbetskraft från thailändska bemanningsföretag. Totalt handlar det om ett tiotal svenska bärföretag som hyr arbetskraft av ett knappt tiotal thailändska bemanningsföretag. De flesta av de etablerade bärföretagen har sitt huvudkontor i Sverige, men det finns också några finska företag som bedriver verksamhet i Sverige. Flera av de svenska bärföretagen är i sin tur underleverantörer till större svenska eller finska bärföretag (i detta sammanhang intar svenska Olle Svensson AB en särställning), men det finns också svenska bärföretag som exporterar alla bär till Baltikum (Norrskensbär). Även bland de thailändska bemanningsföretagen finns en koncentration som inte framgår när man enbart läser företagens namn. Särskilt stor i sammanhanget är den thailändska affärsmannen Chaiyuth Kitsawat. Han äger tre bemanningsföretag som alla hyrde ut bärplockare till bärföretag i Sverige under säsong 2022: Star Royal Services, PSD Berry och Siam Goodwill Products.

Systemet med anställda bärplockare har drabbats av fyra stora skandaler sedan 2009. Säsongen 2009 var dålig och de thailändska bärplockarna som fanns i norra Sverige hade svårt att plocka tillräckligt med bär för att få en acceptabel inkomst. Vid den tidpunkten fanns inte något kollektivavtal, och plockarna fick enbart betalt utifrån hur många kilo de plockade. I Luleå demonstrerade thailändska bärplockare som var oroliga för att de skulle behöva återvända till Thailand med stora skulder. Under 2010 lämnade en ägare för ett svenskt bärföretag Sverige utan att betala ut löner till de thailändska plockarna. Det året fanns också vietnamesiska bemanningsplockare i norra Dalarna som blev lurade på lönen. Under 2013 fick thailändska bemanningsplockare i Hällnäs i Västerbotten inte de utlovade lönerna utbetalda. De reste till Umeå och demonstrerade, där en av plockarna, Buala Laoprom, tog sitt liv på en toalett. Den fjärde och kanske största skandalen inträffade under den senaste säsongen. 2022 greps vd:n för Polarica, ett finskt företag med verksamhet både i Sverige och i Finland, Jukka Kristo, och anklagades för människohandel. Även en thailändsk samarbetspartner häktades, liksom regeringsrådet Olli Sorainen. Parallellt med detta polisanmälde svenska Migrationsverket Polarica för missförhållanden och människohandel i Västerbotten. Den polisutredningen lades dock ner, men inte beroende på att misstankarna försvunnit utan på grund av att det inte gått att hålla förhör med ”målsägande som

lämnat landet” och att ytterligare en målsägande ”inte har kunnat identifieras”. Under säsong 2022 lämnade också flera thailändska bärplockare in polisanmälningar, framför allt om att bemanningsföretagen inte betalade ut rätt lön och gjorde oskäligen avdrag på lönen.⁸ Vidare har 17 thailändska bärplockare skrivit ett brev till den svenska regeringen som är daterat den 30 januari 2023. (I en bilaga finns dessutom namn på ytterligare 250 bärplockare som står bakom protesten.) De thailändska plockarna hävdar att de i samband med rekryteringen tvingats att underteckna handlingar på engelska som de inte förstått och att många tvingats återvända till Thailand utan att ha tjänat några pengar och ibland till och med haft kvar en “bärskuld”.⁹

Skandalerna 2010 och 2013 ledde fram till en rad förändringar. Fackförbundet Kommunal slöt hängavtal med de thailändska bemanningsföretagen. Migrationsverket ställde krav på att de svenska bärplockare/bemanningsföretagen kunde visa att de hade likvida medel som räckte till att betala ut löner till arbetarna även om det var ett dåligt bärår. Migrationsverket ställde också krav på att de thailändska bemanningsföretagen skulle ha personal på plats i Sverige under bärsäsongen. Vidare anslöt sig de svenska bärplockare till en rad sociala koder. En del av dessa koder gäller dock enbart delar av plockningen, exempelvis för Krav-bär. Ytterligare en faktor var att livsmedelsföretag och detaljhandelsföretag i Sverige, som köpte upp en del av bären, började skärpa sina krav och bland annat ställde krav på efterlevnad av sociala koder. Dessa åtgärder bidrog till att göra villkoren inom bärbranschen bättre. Missförhållanden fortsatte att uppstå, men det förekom mellan 2014 och 2021 inga skandaler liknande dem 2009, 2010 och 2013, inga bärplockare blev helt lurade på lönen och det förekom inga anklagelser om människohandel. Uppfattningen att branschen utvecklats i rätt riktning gjorde att skandalerna 2022 kom som en chock för branschen. Visserligen gäller utredningen om människohandel inom Polarica verksamheten i Finland, men som nämnts fanns liknande misstankar i Sverige. Dessutom är bärbranscherna i Sverige och Finland nära sammantvinnade, med många företag som jobbar i båda länderna, däribland Polarica. Det som ytterligare bidrog till att sända en chockvåg 2022 är att missförhållandena denna gång gällde ett av de största företagen, nämligen Polarica som tillsammans med Olle Svensson AB och Norrskensbär är en av de tre giganterna inom branschen. De flesta av de missförhållanden som uppstått under åren efter 2013 handlade om villkoren i några av de mindre bärplockare, men nu drabbade skandalen

8 Wingborg, Mats, “Kaosartat avslut för årets bärplockning”, Dagens Arena, 28/10 2022. <https://www.dagensarena.se/innehall/kaosartat-avslut-arets-barplockning/>

9 Letter from Thai berry pickers, skickat till svenska regeringen, 20/1 2023.

branschens hjärta och inte branschens periferi. I Thailand fortsatte också skandalen efter att de thailändska bärplockarna återvänt till sitt hemland i september 2022. Många arbetare – och inte bara de som arbetat för Polarica – har protesterat mot att rätt löner inte har betalats ut. Frågan har fått stort utrymme i thailändska medier, och en debatt arrangerades i det thailändska parlamentet där flera debattörer krävde att den thailändska arbetsmarknadsministern borde avgå med tanke på de missförhållanden inom bärbranschen som uppdagats i både Finland och Sverige.¹⁰ De arbetare som framträtt har samtidigt utsatts för trakasserier och hot. Däribland har det thailändska bemanningsföretaget Star Royal Services stämt ett 50-tal arbetare som uttalat sig i media och anklagat dem för illojalitet. Samtidigt har flera arbetare stämt thailändska bemanningsföretag och hävdat att de blivit lurade på rätt ersättning och att de inte fått korrekt information om arbetsvillkoren i samband med rekryteringen.

I samband med rättegångarna i Thailand har det kommit fram flera uppgifter från thailändska bärplockare att de inte fått ut rätt ersättning, att det förekommit dubbla kontrakt och att de tvingats att äta slaktbifall de fått från jaktlag och även trafikdödat vilt för att få ett tillräckligt näringsintag. Ännu ett vittnesmål är ett brev som skickats till bland andra statsminister Ulf Kristersson och som undertecknats av 13 thailändska bärplockare som var i Sverige under säsong 2022 och plockade bär. Utöver de som undertecknat brevet finns en bilaga med namnuppgifter på ytterligare 250 thailändska bärplockare. Återigen är en av huvudpunkterna i brevet att många bärplockare återvänt till Thailand med skulder eller små inkomster. En annan central punkt i brevet är att de thailändska bemanningsföretagen tvingat de thailändska bärplockarna att underteckna dokument på engelska om löner och villkor som de inte förstått innebörden av. Plockarna hävdar också att de utfästelser som de fått om villkor och löner inte visat sig stämma.

De problem som finns inom systemet med anställda thailändska bemanningsplockare är av många olika sorter. Här följer en genomgång av några av de centrala missförhållandena.

2.1. Skuldsättningen av bärplockare

För att kunna resa till Sverige behöver de thailändska plockarna betala en avgift till det thailändska bemanningsföretaget. Denna avgift måste betalas i förväg. Det normala är att den betalningen sker genom att plockarna tar ett lån, men det finns också enstaka plockare som sedan tidigare har

¹⁰ Debatten i det thailändska parlamentet den 16/2 2023 finns utlagd på Youtube, se här: <https://www.youtube.com/watch?v=bnu1EJChzpM>. Se även Björkland, Sven, "Hundratals bärplockare kan ha utnyttjats: Kommer hit som blåbärsslavar", DN, 21/12 2022. <https://www.dn.se/ekonomi/hundratals-barplockare-kan-ha-utnyttjats-kommer-hit-som-blabarsslavar/>

sparat kapital och som kan betala åtminstone delar av avgiften i förväg.

Vanligen brukar emellertid de thailändska plockarna låna omkring 65 000–80 000 baht. För närvarande motsvarar 1 baht cirka 0,29 kronor. Det innebär att plockarna lånar cirka 21 000 kronor (räknat på 70 000 baht), det vill säga en summa som nästan är lika stor som en månadslön enligt nuvarande kollektivavtal.¹¹

Denna avgift täcker flygbiljetter tur och retur, arbetstillstånd, administration för bemanningsföretaget, transporter i Thailand, transporter i Sverige, försäkring, avgift för att finansiera medföljande arbetsledning (ofta tre per 50 plockare), avgift till DOE (arbetsmarknadsmyndigheten i Thailand), utrustning, räntekostnader med mera. Av dessa utgifter utgör kostnaden för flyget ungefär hälften.

Upplägget med lånet sker i samverkan med den thailändska arbetsmarknadsmyndigheten DOE som godkänner att plockarna får arbeta utomlands. Som framgår ovan ingår det också att plockarna betalar en avgift till DOE, för närvarande på 1 000 baht (291 kr). Med 6 500 plockare blir det en intäkt till myndigheten på 6,5 miljoner baht vilket motsvarar nästan 2 miljoner kronor.

Det vanliga upplägget är att den thailändska ”Bondebanken”, BAAC-Bank, beviljar de thailändska plockarna ett lån på 50 000 baht (14 590 kr). Den återstående delen lånas ut direkt av bemanningsföretaget eller av andra mindre banker eller långgivare som bemanningsföretagen samarbetar med.¹²

I och med att lånen ofta är uppdelade på två (till BAAC-Bank och till ytterligare en långgivare) finns också ofta två olika räntor, där räntan till BAAC vanligen är lägre. Ibland administreras lånet samlat av bemanningsföretaget som jämnar ut dessa räntor. Ibland har också bemanningsföretagen en högre ränta för nya arbetare än för arbetare som varit i Sverige tidigare och plockat bär. Räntan den första månaden är också ofta lägre än räntan den andra månaden eftersom återbetalningen av räntan ofta sker i slutet och plockarna alltså måste betala ränta på ränta. Uppgifterna om hur stor den sammantagna räntan blir varierar mellan olika uppgiftslämnare. För bärplockare som plockat tidigare i Sverige finns uppgifter från 4 procent till 7,5 procent och för nya arbetare från 5 procent till 9,7 procent. Räknat på en ränta på 6,5 procent och ett lån på 70 000 baht (21 800 kr) blir räntan 4 550 baht (1 330 kr), det innebär att räntan är den tredje största utgiften efter flygbiljett och avgiften för arbetstillståndet.

Vanligen krävs också en borgenär som kan garantera lånen. Det sker

11 Uppgifterna grundar sig på intervjuer med bärplockare och bärföretagare under säsong 2022.

12 Ibid.

vanligtvis genom att de thailändska plockarna går samman i mindre grupper där gruppen är borgenär för varje enskild individ. Det förekommer också att de thailändska bemanningsföretagen har ansvar gentemot BAAC för att pengarna betalas in, medan plockarna går samman för att vara borgenär gentemot bemanningsföretaget som administrerar lånen. Lånen betalas sedan tillbaka genom att en summa dras från bärplockarnas löner. Ofta betalas lönen ut i två omgångar där den avslutande lönen betalas ut strax efter att arbetarna kommit tillbaka till Thailand. Det är ofta då som huvuddelen av lånen betalas tillbaka genom ett avdrag från lönen.

Utöver de avgifter som de thailändska plockarna lånar pengar för att täcka måste de också betala för mat och logi under vistelsen i Sverige. Det är de svenska bärföretagen som står för dessa utgifter. De svenska bärföretagen fakturerar sedan utgifterna till de thailändska bemanningsföretagen som i sin tur drar avgiften från plockarnas löner. I år har dessa avgifter legat på mellan drygt 200 kr/dag och 280 kr/dag. För en bärplockare som arbetar i Sverige i 60 dagar betyder det en avgift på 12 000 till 16 800 kronor.

Detta betyder sammantaget att en thailändsk bärplockare som får lön enligt kollektivavtal (och inte tjänar några pengar därutöver) får kvar mellan 13 366 och 8 566 kronor när lån och avgifter är betalda. Avrundat handlar detta om cirka 10 000 kronor. Två saker kan konstateras om denna summa. För det första: om arbetarnas avgifter saltas extra mycket krymper denna summa ytterligare. För det andra: utvecklingen är att de avgifter som de thailändska plockarna betalar ökar mer än lönerna. Särskilt handlar detta om avgifter som ska täcka matkostnaderna som kommer att öka kraftigt under nästkommande säsong 2023, medan lönen enligt kollektivavtal endast kommer att öka marginellt (från 23 183 kronor till 24 110 kronor i månaden), det vill säga med drygt 3,8 procent. Sannolikheten för att de thailändska bärplockare som bara får lön enligt kollektivavtal tvingas att återvända till Thailand med mycket låga inkomster eller till och med skulder har därmed ökat. Ännu större är risken om lönen inte betalas ut enligt kollektivavtal utan enbart utifrån hur många kilo bär som de arbetarna plockar (se avsnittet om dubbla kontrakt)¹³.

Dessa beräkningar, som bygger på sammanvägda uppgifter från flera bärföretag och bärplockare, överensstämmer till stor del med den studie som genomfördes av kulturgeografen Charlotta Hedberg med flera 2019. Även i den studien kommer man efter intervjuer med 165 plockare i Thailand fram till att den genomsnittliga kostnaden som de thailändska bärplockarna betalar för vistelsen i Sverige är cirka 33 000 kronor (inklu-

13 Ibid.

derat resekostnader, resehandlingar, ränta, mat, logi och så vidare). Det har gått några år sedan den studien genomfördes och kostnaderna har förmodligen ökat sedan dess. Hedberg med flera har också beräknat kostnaden utifrån att plockarna arbetar 70 dagar i Sverige, det vill säga drygt två månader.¹⁴

Utöver det som beskrivs ovan finns ytterligare utgifter som inte betalas av plockaren. Den införda skatten på cirka 7 procent betalas som nämnts in av de svenska bärföretagen/thailändska bemanningsföretagen, de enskilda arbetarna gör med andra ord inga skattebetalningar. Vidare ska de svenska bärföretagen stå för kostnader för transporter i Sverige under arbetets gång, det vill säga kostnader för minibussar och drivmedel. Det normala är att plockarna arbetar i mindre grupper och får ett bensinkort av det svenska bärföretaget. I några fall har dock dessa bensinkort inte fungerat, vilket inneburit att plockarna fått lägga ut kostnader för bensin.

En sak som bör noteras är att dessa uträkningar visar att de thailändska bärplockarna som enbart får ut lön enligt kollektivavtal får ut drygt 13 000 kr i lön totalt för hela säsongen. Detta är alltså lönen för två månaders arbete. Migrationsverket ställer i dag krav på att lönen ska vara minst 13 000 kr i månaden, men före avdrag för lån och kostnader för mat och logi. Den större delen av detta avdrag handlar dock om avdrag för rekrytering och resa till Sverige. Om policyn preciserades att plockarna ska ha minst 13 000 kronor i månaden efter att kostnader för rekrytering och resa har betalats skulle det nuvarande systemet inte kunna upprätthållas.

Den höga skuldsättningen leder till en rad negativa konsekvenser:

– De thailändska plockarna är bemanningsanställda och ska jobba för svenska bärföretag. Men hur de svenska bärföretagen uppträder mot plockarna varierar starkt mellan olika företag. Vissa svenska bärföretag har agerat nonchalant och ibland cyniskt mot plockarna; det har saknats besiktigade bilar, förläggningarna har varit av låg kvalitet, maten har varit bristfällig och det har varit brist på duschar, tvättmaskiner etc. I värsta fall har det dessutom snabbt blivit uppenbart att arbetarna inte kommer att få en rättmätig lön utbetald. Men även om plockarna hamnar hos ett undermåligt bärföretag har de ingen möjlighet att byta bemanningsföretag/svenskt bärföretag. Om de avslutar sitt arbete är de tvungna att resa tillbaka till Thailand. De har inte tillstånd att börja jobba för en ny arbetsgivare, och även om de hade haft laglig rätt att byta arbetsgivare hade möjligheten varit praktiskt svår genomförbar under den korta vistelsen i Sverige. Resultatet blir att den höga skuldsättningen tvingar de thailändska bärplockarna att fortsätta att arbeta för en undermålig arbetsgivare.

14 Ibid.

Eller för att uttrycka det på annat sätt: skuldsättningen skapar en form av tvångsarbete.

– Utsattheten för de thailändska bemanningsplockarna förstärks på grund av skuldsystemets ogenomskinlighet och korrruptionen i Thailand. Det är snarare regel än undantag att bemanningsföretagen saltar kostnader för exempelvis flygbiljett etc. Dessutom är ofta bemanningsföretagen långgivare till arbetarna och kan genom höga räntor tjäna pengar som dras av från arbetarnas inkomster. Ett vanligt klagomål från de thailändska arbetarna är också att de inte har någon överblick över systemet. Även för dem är det ofta oklart hur mycket de har tjänat och hur stora avgifter som ska dras från lönen. När utbetalningarna till sist sker blir det ofta en kalldusch för arbetarna. Det är också just detta som skapat protester i Thailand efter säsong 2022. Detta missnöje har i sin tur lett till att omsättningen av arbetare ökat. Andelen thailändska bärplockare tidigare varit i Sverige och plockat bär och som igen söker jobb i Sverige som bärplockare minskar.

– De totala skulderna – det vill säga lånet för resa och rekryteringskostnader plus löneavdragen för kost och logi – är sammantaget mycket höga. En konsekvens är att den kollektivavtalade lönen (som alltid ska betalas ut oavsett hur mycket bär de thailändska bemanningsanställda plockar) snarast fungerar som en grundförsäkring, det vill säga en garanti för att arbetaren åtminstone ska få någon inkomst även om han eller hon av olika skäl inte kan arbeta med full kapacitet. Samtidigt är den generella förhoppningen hos arbetarna att de ska komma upp till en inkomst som vida överstiger nivån i kollektivavtalet. Först då får de en möjlighet att använda pengar för investeringar i sitt boende eller barnens utbildning. Men för att detta ska lyckas är de tvingade att plocka stora mängder bär. Exakt hur mycket de måste plocka för att tjäna mer än den kollektivavtalade lönen beror på de aktuella kilopriserna på bär. Detta sätter sammantaget en stor press på arbetarna. Den pressen har ökat i takt med att kilopriserna på bär har sjunkit. De thailändska bärplockarna måste arbeta långa arbetsdagar och jobba ytterst effektivt för att kunna komma upp i den inkomst som de själva förväntar sig. Arbetarna är indelade i arbetslag, där varje grupp har en minibuss som de använder för att färdas till bärrika områden och frakta bären. Pressen att plocka mycket bär gör att resorna ofta blir långa och bilarna är överlastade med rissäckar fyllda med bär. Ofta är också bilsätena bortskruvade för att få plats med mer bär, vilket gör att flera plockare färdas utan säkerhetsbälte. Detta ökar risken för allvarliga trafikolyckor. Möjligheten att tjäna pengar utöver kollektivavtalet är beroende av hur mycket arbetarna arbetar, men möjligheten påverkas också av två andra faktorer som arbetarna inte kan påverka och som de får kunskap

om först när de är på plats i Sverige, nämligen kilopriset på skogsbären (som dessutom kan ändras under säsongen) och tillgången på bär. När arbetarna anmäler sig till det thailändska bemanningsföretaget för att få arbeta i Sverige med bärplockning är det med andra ord ett stort risktagande, arbetarna vet inte vilka möjligheter de kommer att ha att tjäna dessa extra pengar. Det enda de med säkerhet vet är att de kommer att bli tvungna att jobba hårt.

– Skuldsättning av migrantarbetare är ett brott mot en rad internationella överenskommelser. Det handlar bland annat om den så kallade Employer Pays Principle (EPP)¹⁵, som just innebär att anställda inte ska behöva betala för kostnader som har med själva rekryteringen att göra utan att arbetsgivaren ska stå för den kostnaden. EPP utgör en del av de så kallade Dhakapriniciperna¹⁶ som antogs 2012 av bland andra Confederation of International Recruitment Agencies (Ciett, numera the World Employment Confederation) och International Trade Union Confederation (ITUC). Svenska medlemmar i ITUC är LO, TCO och Saco. I EPP pekas på att migrantarbetaren inte ska stå för rekryteringskostnaderna. Detta innefattar resor för att kunna utföra arbetet, försäkringar, rekryteringskostnader, medicinska tester, visum med mera. En rad organisationer har ställt sig bakom EPP. Hit hör bland annat ICTI¹⁷ (där principen återfinns i Ethical Toy Program), Leadership Group for Responsible Recruitment och Amfori/Business Social Compliance Initiative (BSCI). Den sistnämnda organisationen, Amfori/BSCI, föreskriver i den nya koden, som antogs 2021 och som träder i kraft 2023, att EPP ska efterlevas.¹⁸ För närvarande är 117 svenska företag medlemmar i BSCI, däribland Coop Sverige AB och ICA Gruppen AB.

2.2. Dubbla kontrakt

Ända sedan fackförbundet Kommunal slöt ett kollektivavtal (hängavtal) med arbetsgivarna inom bärbranschen för drygt tio år sedan har det förekommit att plockare bara får en lön grundad på hur mycket bär de plockar och att kollektivavtalet med Kommunal är satt ur spel. Detta drabbar de plockare som plockar skogsbär till ett mindre värde än lönenivån i kollektivavtalet (i branschen använder man uttrycket garantilönen). Säsonger

15 Institute for Human Rights and Business, "The Employer Pays Principle", 2022. <https://www.ihrb.org/employerpays/the-employer-pays-principle>

16 Institute for Human Rights and Business, "Dhaka Principles", 2022. <https://dhakapriniciples.org>

17 ICTI står för International Council of Toy Industries.

18 Amfori-BSCI, "Code of Conduct – Info Kit", 2022. https://www.amfori.org/sites/default/files/amfori%20BSCI%20CoC%20-%20Info%20Kit%20-%20December%202021_0.pdf

när det är hyfsat med bär och priserna är någorlunda drägliga handlar det ofta om en liten andel av plockarna, men säsonger med dålig tillgång på bär kan det handla om stora grupper. Det som bidrar till att öka andelen som inte når upp till lönenivån i kollektivavtalet är att bärföretagen/bemanningsföretagen gör avräkningen i slutändan, det vill säga när de bemanningsanställda arbetat drygt två månader beräknas om de plockat bär under hela den perioden som överstiger den kollektivavtalade lönen för hela denna period. För de thailändska arbetarna hade det varit mer förmånligt om avräkningen i stället hade gjorts månadsvis. Om de exempelvis plockar bär till en nivå som ligger över kollektivavtalet den första månaden, men hamnar under nivån den andra månaden (kanske på grund av låga priser på lingon, vilket just var fallet säsong 2022), så skulle de ha fått ett överskott den första månaden, men ändå lön i enlighet med kollektivavtalet den andra månaden. Nu sker avräkningen i slutet och i det givna exemplet är risken stor att den bemanningsanställda enbart får lön enligt kollektivavtal för de båda arbetade månaderna.

Karaktären på uppgifterna om förekomst av dubbla kontrakt har varierat under årens lopp. Ibland har det handlat om vittnesmål i andra eller tredje hand från enskilda arbetare som har varit svåra att kontrollera. Men i flera fall har bevisen varit mer entydiga. Flera gånger har kopior på dubbla kontrakt kunnat visas upp och därigenom fått spridning i medier, som säsongen 2020.¹⁹ Under säsong 2022 dök också ännu ett nytt bevis upp på dubbla kontrakt. Uppgifterna fick stor uppmärksamhet i thailändska medier. Ett annat bevis finns i rapporten *Thai berry pickers in Sweden – A migration corridor to a low-wage sector* (Delmi, 2019)²⁰. En av författarna var den svenska kulturgeografen Charlotta Hedberg. Rapporten bygger på intervjuer på plats i Isan med 165 bönder som varit i Sverige och plockat skogsbär. Slutsatsen var uppseendeväckande: Nästan hälften av plockarna uppgav att de ”tjänat mindre än den grundlön de har rätt till enligt svenskt kollektivavtal”. Det finns även andra former av felaktiga avtal. Under säsong 2022 tog thailändska plockare anställda av det thailändska bemanningsföretaget Star Royal Services som arbetade för det svenska bärföretaget HBL 157 vid en förläggning i Bispgården i östra Jämtland bilder på sina kontrakt. En uppseendeväckande detalj var att det uttryckligen stod att de skulle plocka minst 60 till 65 kilo bär om dagen. Något som däremot inte framgick var vad det innebar om plockarna inte nådde upp till denna volym. En sak var dock uppenbar. Formuleringen

19 Arte, DW Documentary, “Thai berry pickers in Sweden”, 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=vW1QWG3xSNG>

20 Länk till rapporten: <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1320516/FULLTEXT01.pdf>

stred mot det kollektivavtal som undertecknats mellan Kommunal och Star Royal Services. Plockarna var också uttryckligt missnöjda både med detta och med de avdrag som gjordes på deras löner och polisanmälde därför sin arbetsgivare. Ytterligare ett regelbrott är att de thailändska bärplockarna enligt kollektivavtalet ska ha rätt till extra ersättning vid övertidsarbete, men att inget thailändskt bemanningsföretag betalar ut en sådan ersättning trots att övertiden är omfattande.

En svårighet för den som gräver i detta är bristen på transparens. De svenska bärföretagen betalar ut pengar till de thailändska bärföretagen, men det är bemanningsföretagen som betalar ut lönen i thailändska baht. En intressant fråga i sammanhanget är vilket ansvar de svenska bärföretagen har för de dubbla kontrakten. Hittills har företrädare för svenska bärföretag skyllt problemen på de thailändska bemanningsföretagen, som också är den formella arbetsgivaren. Efter säsong 2019 hävdade exempelvis thailändska bärplockare, som i Sverige plockat för Polarica och Blåtand, att de inte fått ut lön enligt avtal. Det resulterade i att de stämde de thailändska bemanningsföretag som de arbetat för och en rättegång inleddes. Samtidigt hävdade företrädare för Polarica och Blåtand att de själva inte hade någon kunskap om detta och att det var bemanningsföretagen som hade ansvaret för de felaktigt utbetalda lönerna. Det är också sant att det är svårt för de svenska bärföretagen att kontrollera hur de thailändska bemanningsföretagen sköter utbetalningen av löner i Thailand. De svenska bärföretagen hävdar också unisont att de betalar ut en korrekt summa till bemanningsföretagen, men att det är bemanningsföretagen som i nästa led inte betalar ut den avtalsenliga lönen. Det är otillfredsställande att det byggs upp ett system som är så svårt att kontrollera. Det skapar incitament för fusk. Även om det stämmer att de svenska bärföretagen inte är involverade i de dubbla avtalen är det också otillfredsställande att detta kan fortgå år efter år. En viktig fråga är vad de svenska bärföretagen gör för att stävja detta missbruk och om de tagit upp frågan med de thailändska bemanningsföretagen.

2.3. För många plockare

Successivt har antalet inhyrda thailändska bärplockare ökat. Parallellt med det har antalet turistplockare minskat. De två systemen fungerar som kommunicerande kärl. I en bemärkelse har förskjutningen från turistplockning till plockning med thailändska bemanningsanställda varit positiv. Det finns en rad verktyg för att reglera villkoren för de thailändska bemanningsanställda, som regler för att få arbetstillstånd, kollektivavtal, kommunala godkännanden av förläggningar och så vidare. Verktygen för att reglera villkoren för turistplockarna är betydligt färre eftersom de inte är anställda. I samverkan med livsmedelsföretag och detaljhandeln har

emellertid företag som driver bäruppköp tagit initiativ till att utveckla sociala koder som ska finnas uppsatta vid bäruppköp. På en punkt har samtidigt utvecklingen mot fler bemanningsplockare och färre turistplockare varit negativ. Den kommersiella bärplockningen har blivit allt mer industriell och den lokala förankringen av bärplockningen har ofta försvunnit. De bärföretag som hyr thailändska bemanningsföretag har för det mesta inte någon förankring på de orter där de verkar. De köper förläggningar, hyr in arbetskraft från Thailand och är under en kort period verksamma på platsen, och i slutändan exporteras ofta en stor del av bären utomlands. De företag som driver bäruppköp är tvärtom ofta boende på orten där bäruppköpet finns. Även om många av de som plockar bär till bäruppköp kommer från andra länder finns ändå ofta en viss lokal förankring även när det gäller plockare. Åtminstone brukar det vara några från lokalsamhället som plockar bär som de säljer till bäruppköpet. De vinster som bäruppköpen gör brukar också på olika sätt återinvesteras i lokalsamhället. Ibland i andra lokala företag.

Det stora problemet med ökningen av antalet anställda bemanningsplockare är emellertid ett annat. Med jämna mellanrum blir det ett väldigt dåligt bärår på grund av torka, för lite sol eller frost. Det görs försök att i god tid innan göra prognoser om hur mycket bär det ska bli, men dessa slår ofta fel. Erfarenheten är att det är väldigt svårt att avgöra hur bra året ska bli. Några natters frost kan plötsligt ställa tidigare prognoser på ända. Vid ett dåligt bärår hamnar branschen i kris. Det blir svårt för bärföretagen att hitta områden där det finns tillräckligt med bär för att kunna bedriva kommersiell plockning. För att bedriva en kommersiell plockning räcker det inte med att det finns skogsbär (som nämnts tidigare är det bara några få procent av alla bär som plockas i kommersiellt syfte), det måste också finnas områden där det är tätt med bär. I annat fall blir det kris. Detta var också det som hände sommaren 2018 då det var torka i stora delar av landet och många skogsbränder. Då blev det ytterst svårt för bärplockarna att plocka bär till ett värde som översteg nivån i kollektivavtalet (och de med dubbla kontrakt riskerade att få resa hem med skulder). De svenska bärföretagen försökte desperat att flytta plockarna till områden där det åtminstone var något bättre med bär, men det var ofta svårt eller omöjligt att få fram tillräckligt med nya förläggningar. En konsekvens blev att ett stort antal plockare under perioder sov i sina bilar.

Ett år då det är dåligt med bär slår mot både den plockning som bedrivs av anställda thailändska bemanningsplockare och turistplockningen. Hela upplägget för de thailändska bemanningsplockarna är emellertid att de lånat pengar för att stanna i Sverige i drygt två månader och plocka bär. De har också fått bestämma sig för detta upplägg många månader tidigare. Turistplockarna är inte fullt lika bundna. Om de får rapporter

om dålig tillgång på bär kan de med kort varsel ställa in resan till Sverige. De kan också lättare avbryta vistelsen i Sverige om det är dåligt med bär (även om en del av dessa också kan ha tagit personliga lån för att kunna resa till Sverige).

Vid ett dåligt bärår är det allvarliga till sist ändå summan av bemanningsplockare och turistplockare. Ju fler plockare som finns i Sverige desto allvarligare blir situationen. Om det är många plockare i Sverige blir också konsekvensen oundvikligen att kommuner och myndigheter måste bistå utsatta bärplockare.

En slutsats är att både svenska myndigheter och företag aktiva i bärbranschen har ett ansvar för att antalet utländska bärplockare inte fortsätter att öka. Det kommer förr eller senare att sluta med en katastrof med tusentals nödställda plockare och med en stor risk för att många kommer att tvingas resa tillbaka skuldsatta. Just nu är det ökningen av anställda bemanningsplockare som är det mest hotande (medan antalet turistplockare minskar). Även bland bärföretagarna själva är det en vanlig uppfattning att det inte är lyckat om antalet bemanningsplockare fortsätter att öka, även om de själva ofta vill ha många plockare.

En fortsatt sund bransch kräver en reglering som dämpar inflödet av utländska plockare. Den akuta frågan handlar om att sätta upp gränser för antalet bemanningsplockare. Ett lämpligt system vore att införa en kvot. Exempelvis att Sverige högst ska ta emot 5 000 bemanningsplockare. Migrationsverket skulle kunna få i uppgift att genomföra ett sådant kvotsystem. Två olika typer av kriterier skulle kunna vara lämpliga. För det första kriterier som ökar förutsättningarna för att villkoren för plockarna säkras. I dag finns vissa krav som måste vara uppfyllda (ekonomisk likviditet och att företrädare för det thailändska bemanningsföretaget ska finnas på plats i Sverige). Därutöver skulle företagen kunna poängsättas utifrån vad de kan erbjuda och hur de tidigare uppträtt när det gäller genomskinlighet beträffande löner, förekomsten av dubbla avtal, kvaliteten på förläggningarna, kvaliteten på mat, kvaliteten på bilarna etc. För det andra kriterier som skapar en fortsatt konkurrens inom branschen, det vill säga att tillstånden till att använda thailändska bemanningsanställda sprids mellan olika svenska bärföretag. Det har ett värde i sig att det inte uppstår en monopolsituation i branschen. Denna åtstramning av bemanningsplockningen bör kombineras med åtgärder för att hålla tillbaka en kraftig ökning av turistplockningen. Där går inga kvoter att upprätta. Därremot går det att sätta mer tryck i den sociala kod som många bäruppköp redan i dag använder sig av (och som bland annat ställer krav på att bären ska vara egenhändigt plockade, att plockarna har rätt att sälja bären till vilket bäruppköp de vill och att det inte ska råda anställningsliknande villkor där ägaren av bäruppköpet dirigerar arbetet, tillhandahåller ut-

rustning och står för boendet). Särskilt avgörande är att de som i senare led köper bär från bäruppköp, det vill säga grossister, livsmedelsindustri etc., ställer krav på att den sociala koden för bäruppköp efterlevs.

3. Djupdykning turistplockare: problem med dagens system

Turistplockare (eller friplockare som de kallas i branschen) är inte anställda utan plockar bär som de säljer till ett bäruppköp. Juridiskt sett är en person som plockar bär och säljer till ett bäruppköp en försäljare av en vara, i detta fall skogsbär.

Antalet bäruppköp har minskat. Under säsong 2012 fanns omkring 150 aktiva bäruppköp. Det antalet hade sjunkit till hälften säsong 2022. Bäruppköpen kan vara av olika karaktär. De större bäruppköpen är uppställda på en fast plats, ofta i närheten av en rondell eller trafik korsning. Andra bäruppköp har en mer tillfällig och ambulerande karaktär. Det kan exempelvis handla om långtradare som kör fram till en speciell plats några timmar varje eftermiddag. Företag som driver bäruppköp säljer i nästa skede vidare bären till större grossister. Flera större bärföretag/grossister har både anställda thailändska bärplockare och köper bär från bäruppköp, även om trenden är att allt större del av bärplockningen utförs av anställda plockare.

Bäruppköpen är av ytterst varierande kvalitet när det gäller sociala ambitioner, administrativ förmåga och logistisk kapacitet. De mer ambitiösa bäruppköpen har sedan flera år tillbaka tydliga plakat med de sociala riktlinjer för bäruppköp som togs fram 2015.

Dessa riktlinjer innehåller följande punkter som plockarna ska få information om:

1. Bären ska vara egenhändigt plockade.
2. Kontrollera att vikten på era bär överensstämmer med viktangivelsen på bärlistan.
3. Kontrollera att kilopris på uppköpslistan är samma som kilopriset på bärlistan.
4. Identifiera er vid säljtillfället, födelsenummer, passnummer eller internationellt ID-kort nummer fylls i på bärlistan och ska vara läsbart.
5. Ni ska egenhändigt kvittera/godkänna affärshändelsen med ert namn, som ska vara läsbart.

Vid behov och frågor ska också plockarna informeras om följande saker:

- De har rätt att sälja bär till andra bäruppköpare.
- Försäljning av bär till bäruppköpare innebär att de säljer en vara, de är inte anställda av bäruppköparen.
- Det är olagligt att utöva påtryckningar mot andra bärplockare om när, var och hur de ska plocka bär.
- De ansvarar själva för mat och logi.
- För att tälta i skogen i mer än tre nätter krävs tillstånd från markägaren.
- Medborgare från länder utanför EU behöver oftast visum för att vistas i Sverige.²¹

Traditionen med bäruppköp är lång och sträcker sig tillbaka till början av 1900-talet. Den kommersiella plockningen av bär skedde ursprungligen bara genom att plockare sålde bär till bäruppköp. Däremot har de som plockar bär skiftat. Under lång tid bestod plockarna av svenska medborgare. Under 1970-talet började allt fler polacker komma till Sverige för att plocka bär. Under 1980-talet kom thailändare med turistvisum. Under senare år har de flesta kommit från Ukraina, Bulgarien, Rumänien och Polen. Gruppen från Ukraina har dock i stort sett helt uteblivit efter Rysslands invasion av landet 2022.

Turistplockarna har en heterogen sammansättning. Den största gruppen består av personer som rest till Sverige för att tjäna pengar på att plocka bär (kring 80 procent av plockarna), andra turistplockare är personer från andra länder men som delvis befinner sig i Sverige i annat syfte (kring 10 procent) och plockare som bor i Sverige, men där många har en utländsk bakgrund (kring 10 procent).

Om en svensk medborgare eller medborgare i ett EES-land plockar vilda bär och säljer dessa till ett bäruppköp ska han/hon betala skatt för det värde som överstiger 12 500 kronor per år. För den som kommer från tredje land och vistas i Sverige en kort tid – i detta fall mindre än sex månader – behöver ersättning för sålda bär inte beskattas.

Det finns en rad olika problem kopplade till systemet med turistplockare och bäruppköp. Under säsong 2022 har dessa problem hamnat i skymundan på grund av minskningen av antalet turistplockare. Men problemen finns kvar och kan komma att öka igen om antalet turistplockare skulle bli större. Här följer en översikt av de centrala problemen.

21 Svensk Dagligvaruhandel, "Riktlinjer för ansvarsfulla bäruppköp", 2015. <http://mb.cision.com/Public/3060/9801550/8cde7d813dc62b6d.pdf>

3.1. Vag gräns mellan att vara försäljare av bär och anställd

Om skattemyndigheter och/eller Arbetsdomstolen betraktar relationen mellan de företag som bedriver ett bäruppköp och de personer som plockar bär åt bäruppköpet som en anställningsrelation, kommer företagen bli ansvariga för att betala skatter och sociala avgifter och ta annat ansvar som en arbetsgivare har. Den risken vill bäruppköparna helst inte ta. Det finns en dom från Regeringsrätten i Sverige från 2003 som gäller just detta. Bakgrunden var att Skattemyndigheten hade beslutat att företaget Begab Trading skulle betala arbetsgivaravgifter och skatt för 1 865 bärplockare från Ukraina, Belarus och Ryssland som var stationerade i Älvdalen. Företaget överklagade Skattemyndighetens beslut och ärendet hamnade i Regeringsrätten.

I Regeringsrättens dom angavs följande skäl för att bärplockarna borde betraktas som anställda:

- a. Bolaget hade organiserat verksamheten. Det hade skett genom att man rekryterat plockare och förbokat logi på elva campingplatser/stugbyar.
- b. Arbete hade utlovats under en bestämd tidsperiod.
- c. Bolaget och inte plockarna hade godkänt och organiserat boendet.
- d. Bolaget hade anställt uppköpare utposterade vid berörda campingplatser/stugbyar för att köpa upp bären. Plockarna fick endast sälja bären till dessa uppköpare.
- e. Bolaget hade sett till att bärlådor fanns på varje uppköpningsställe samt ordnat med transport av bären till grossist.

I AD finns flera ytterligare domar av likartad karaktär som handlar om huruvida personer ska betraktas som F-skattare eller som arbetstagare. AD har formulerat ett antal kriterier för vilka som bör betraktas som arbetstagare.

Följande kännetecken talar för att en person bör betraktas som arbetstagare:

- a. Att personen har skyldighet att delta i arbetet.
- b. Att arbetet pågår under en längre tid.
- c. Att personen inte har rätt att utföra annat arbete.
- d. Att det finns direktiv för hur arbetet ska utföras.
- e. Att motparten tillhandahåller verktyg, utrustning, lokaler etc.

Det är uppenbart att många av de företag som driver bäruppköp balanserar på en tunn egg i dessa frågor. Det är vanligt att samma person som driver bäruppköpet också ansvarar för bärplockarnas boende (men då ofta i ett annat bolag), det är också vanligt att ägarna av bäruppköp har varit involverade i rekryteringen av turistplockare och att det existerar en underförstådd överenskommelse om att plockarna inte ska sälja bär till andra bäruppköp (särskilt stark blir kopplingen till ett specifikt bäruppköp om det är involverat i boende och rekrytering). Allt detta innebär en ständig risk för bäruppköpen, men det finns en möjlighet att slippa undan faran för att bli betraktad som arbetsgivare. Det sker genom att efterleva branschens sociala kod. Detta är också ett skäl till att uppköpare av bär bör ställa krav på att koden används.

3.2. Risker med kontanthantering

Den kommersiella hanteringen av skogsbär – liksom svamp – är en av få branscher i Sverige som hanterar stora mängder kontanter. Det innebär i sin tur risker av flera slag. De juridiska restriktionerna när det gäller kontanthantering har också skärpts. Om pengar betalas ut kontant är det i dag det företag som betalar ut pengarna som är skyldigt att kunna visa till vem pengarna betalas ut och att de inte används för penningtvätt. För personer som driver bäruppköp utgör detta ett starkt incitament för att minimera kontanthantering. Det är dock inte helt enkelt. Personer från exempelvis Bulgarien som tillfälligt befinner sig i Sverige har inte möjlighet att öppna svenska bankkonton. I ett första skede är det dock viktigt att bäruppköpen ändå erbjuder alternativ för kontantbetalningar, som Swish, även om det inte fungerar för alla.

Risk för underbetalda plockare: Turistplockarnas största oro är att de inte ska tjäna tillräckligt med pengar under vistelsen i Sverige. Det finns också en betydande osäkerhet i deras arbete. Vanligen får de reda på kilopriset på skogsbär först när de är på plats i Sverige. Ibland varierar också priset mellan olika bäruppköp och i enstaka fall finns konkurrerande bäruppköp nära varandra, då kan plockarna välja det bäruppköp där de får bäst betalt (men plockarnas val styrs också av andra faktorer, som långsiktiga relationer till bäruppköpen).

En annan möjlighet för plockarna är att resa till en annan del av landet och sälja bär till ett helt annat bäruppköp, men inte heller detta är helt enkelt. För det första har bäruppköpen kontroll på den allmänna prisnivån. Prisskillnaderna mellan olika bäruppköp vid en och samma tidpunkt tenderar därför att bli små. För det andra är plockarna ofta bundna till ett specifikt boende, ibland har de skrivit på kontrakt för en viss period, i andra fall vet de inte hur de ska kunna ordna nytt boende om de flyttar. Ytterligare en faktor som kan minska plockarnas intäkter är att de stundtals är beroende av mellanhänder som tar en del av intäkterna. I vissa fall

utnyttjar dessa mellanhänder sin maktposition och tjänar pengar på att andra plockare bär åt dem. I andra fall tvingas plockarna betala tillbaka skulder (inte sällan med ränta) för resa etc. till mellanhanden.

I värsta fall kan intäkterna för plockarna bli så minimala att plockarna hamnar i allvarlig misär. Så har fallet varit för många turistplockare under årens lopp. Konsekvensen har ofta blivit att svenska kommuner och myndigheter blivit tvungna att komma till undsättning. Erfarenheten visar att misären i sin tur ofta skapar en ond cirkel. Knappa materiella villkor innebär ofta ett dåligt boende och bristande näringsintag, vilket skapar sämre förutsättningar för att plocka bär. Samtidigt är bilden komplex. Det finns också turistplockare som kommit till Sverige och som fått intäkter från plockningen som vida överstiger vad de skulle haft möjlighet att tjäna om de hade varit kvar i hemlandet.

Totalt sett är det fem faktorer som styr turistplockarnas möjlighet att få en dräglig inkomst:

- a. Det rådande priset på bären.
- b. Tillgången på bär (som kan variera i Sverige).
- c. Om plockarna är tvingade att betala en del av intäkterna till mellanhänder.
- d. Förmågan att plocka bär, något som i sin tur styrs av fysisk kondition, utrustning, tillgång till mat och ordnat boende, möjlighet till återhämtning samt om plockarna har med sig barn och äldre.
- e. Om plockarna ändå befinner sig i Sverige för att utföra annat arbete, som de kambodjanska skogsplanterarna som ofta drygat ut kassan med att plocka bär till bäruppköp.

Sammantaget har emellertid plockarna ett ytterst svagt förhandlingsläge. I och med att de inte är anställda kan de heller inte bli medlemmar i Kommunal. Överhuvudtaget har de svårt att utöva kollektiva påtryckningar mot bäruppköpen för att få upp priset.

I och med att plockarna har svårt att styra de faktorer som avgör möjligheterna till goda intäkter innebär resan till Sverige också ett risktagande. Att plockarna är beredda att ta den risken beror ofta på att de inte har några bättre alternativ; möjligheten att tjäna pengar i hemlandet är ofta ännu sämre. Något som ökar sannolikheten för att de reser till Sverige är också om de har kontaktpersoner i Sverige (ibland tidigare landsmän) och (som nämnts tidigare) om föregående säsong i Sverige har varit bra.

3.3. Undermålig boendesituation

Flera lagar reglerar boende och hälsoskydd i förläggningar. Enligt 45 § förordningen om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd ska fastighetsägare informera berörd kommuns miljönämnd/miljökontor om förläggningar som används för tillfälligt boende. Kommunen kan därefter begära att fastighetsägaren ska anmäla boendet och eventuellt besluta om inspektion. I Socialstyrelsens handbok Hälsoskydd vid tillfälligt boende (2007) påpekas att kommunerna ska vara särskilt vaksamma bland annat när det gäller turistplockare: ”De som kommer som turister och arbetar med bärplockning måste ordna sitt boende själva, men ibland hänvisar den företagare som anlitar dessa tjänster till någon form av tillfällig bostad.” I handboken pekar Socialstyrelsen ut åtta punkter som speciellt ska beaktas när det gäller dessa fastigheter.

I detta sammanhang är det viktigt att skilja på förläggningar som är anmälda till berörd kommun, men som har olika brister, och olagliga förläggningar som inte är anmälda. När det gäller boenden för turistplockare förekommer båda dessa företeelser. Exempelen på undermåliga bostäder är många. Under senare säsonger har turistplockare bland annat bott i förläggningar utan toaletter (Österforse 2022) och utan rinnande vatten (Vidzel 2020). I båda fallen hade plockarna blivit utlovade drägliga bostäder av de företag som drev de bäruppköp de skulle jobba för.

En särskilt utsatt kategori av turistplockarna är de som bor i läger i skogarna. Omfattningen av läger har minskat något i takt med att antalet turistplockare minskat. Men under det senaste årtiondet har sådana läger funnits i bland annat Uppland, Dalarna, Gästrikland, Hälsingland och Ångermanland.

Även denna form av läger regleras i flera lagar. Enligt allemansrätten krävs godkännande av markägaren om övernattningen överskrider tre dygn. Vidare gäller även i detta fall 45 § i Förordning (1998:899) om miljöfarlig verksamhet och hälsoskydd, det vill säga det ska finnas en ansvarig person för lägret som ska informera miljönämnden/miljökontoret om lägret. Kommunen kan därefter besluta om inspektion. Lägren ska uppfylla en minimistandard för miljö, hälsa och sanitet.

De sanitära villkoren för plockarna som bor i läger är ofta mycket eländiga, med avsaknad av rinnande vatten, toaletter och elektricitet. I regel finns också barn och äldre i lägren. Ett annat problem är att de boende i lägren ibland blir diskriminerade av närsamhället (”Vi låter inte skogsfolket ta vatten här”, sade en markägare i Tierp som jag pratade med 2012). Ibland uppstår också konflikter med markägare, det kan handla om att de boende saknar tillstånd att stanna i mer än tre dygn (vilket är det som allemansrätten tillåter) eller att det förekommer nedskräpning i skogen. Yt-

terligare en svårighet är att ägare av bäruppköp har svårt att hjälpa plockare i läger. Sker det finns det risk för att plockarna uppfattas som anställda av bäruppköpet. Även kommuner och polisen har ofta små resurser för att organisera och styra upp lägren. Ofta finns dessa läger i fattiga inlandskommuner i norra Sverige där den kommunala förvaltningen är liten och där det är långt till närmaste polis.

Det råder en enorm klyfta mellan myndigheters möjlighet att ställa krav på de sanitära villkoren i förläggningar jämfört med läger i skogen. Förläggningar ska ha en ansvarig uthyrare och de kommunala miljöförvaltningarna kan kontrollera byggnaderna och också utfärda förbud mot att de används för boende. I flera fall har också kommunerna utfärdat förbud för förläggningar som var avsedda att användas av turistplockare (återkommande i Fredriksberg och Hällnäs). Bristerna har handlat om trasiga badrum och bristande brandsäkerhet. När det gäller de förläggningar som viseringsplockare bor i ska det ske kontroller från miljöförvaltningarna. Ibland sker även granskningar av Kommunal och etiska revisionsföretag (som Kiwa). Beträffande läger i skogen ställs i realiteten inte motsvarande krav, men detta beror främst på att kommunerna saknar rutiner och resurser. Enligt lag kan kommunerna ställa krav på miljö, sanitära villkor, att det finns tillstånd från markägare etc. Som nämnts ovan uppfylls i princip aldrig dessa lagkrav.

3.4. Färd i farliga bilar

En annan riskfaktor för turistplockarna är den ofta låga standarden på de bilar de reser med. Ibland används egna bilar för att ta sig till Sverige. I andra fall ordnas organiserade bussturer. Sedan är plockarna beroende av bilar för att ta sig till bra bärställen. Många kan åka i bilar flera timmar varje dag i jakt på goda bärmarker. När de åker tillbaka till förläggningen eller lägret på kvällen är bilarna ofta överlastade med bär och plockarna inklusive chaufförerna är trötta.

Varje år sker bilolyckor där bärplockare är involverade, det gäller både turistplockare och bemanningsplockare. Det finns samtidigt en avgörande skillnad mellan dessa två former av plockning. När det gäller bemanningsplockarna ägs bilarna av bärforetagen och dessa är skyldiga att se till att bilarna är registrerade och godkända. Turistplockarna däremot äger vanligen själva sina bilar, ingen annan än de själva kan bli ansvarig om bilarna är i dåligt skick. Återigen finns också problemet att ägare av bäruppköp har svårt att ens hjälpa turistplockarna med bilarna, då det finns risk för att bäruppköpet blir betraktat som arbetsgivare.

3.5. Brist på försäkringsskydd

Kopplad till dåliga bilar är avsaknaden av försäkringar. De turistplockare

som har intervjuats 2013 och 2014 har antingen inte haft några försäkringar för bilar, skador, låga inkomster etc. eller så har de inte ens förstått frågan. De plockare som kommer från ett annat EU-land har dock rätt till akutsjukvård i Sverige (men man bör ha EU:s sjukförsäkringskort med), plockare från Ukraina har inte ens den rätten. Jämfört med situationen för viseringsplockare är försäkringsskyddet långt sämre för turistplockarna.

3.6. Människohandel och människoexploatering

Riskerna för turistplockarna och även för anställda bemanningsplockare kan också betraktas i ett vidare perspektiv. I några fall har personer involverade i branschen dömts för människohandel. I ännu fler fall har personer i branschen blivit polisanmälda och misstänkta för människohandel och människoexploatering. Efter säsong 2022 pågår en polisutredning mot bärföretaget Polaricas vd om människohandel (brottet skulle ha begåtts i Finland). Samtidigt har polisanmälningar om människohandel i Sverige också lämnats till polisen.

Människohandel regleras i lagstiftningen BrB 4:1a. Enligt den är en person skyldig till människohandel om hen genom:

”1. olaga tvång, 2. vilseledande, 3. utnyttjande av någons utsatta belägenhet som allvarligt begränsar personens alternativ, eller 4. annat sådant otillbörligt medel om det allvarligt begränsar personens alternativ rekryterar, transporterar, överför, inhyser eller tar emot en person i syfte att han eller hon ska exploateras för sexuella ändamål, avlägsnande av organ, krigstjänst, tvångsarbete eller annan verksamhet i en situation som innebär nödläge för den utsatte.”

Vad gäller arbetslivet har människohandel begåtts när någon exempelvis:

1. rekryterat eller inhyst en person (handlingen)
2. genom tvång, vilseledande eller utnyttjande av personens utsatta belägenhet (det otillbörliga medlet)
3. med syfte att exploatera personen i tvångsarbete eller annan verksamhet i en situation som innebär ett nödläge för den utsatte (exploateringssyftet).
4. Ett vanligt rekvisit är att de som utsätts för människohandel har fått sina pass beslagtagna.

Exploatering handlar om tvångsarbete. Det handlar om arbete eller tjänst ”som utförs under någon form av hot om straff och är ofrivilligt”.²²

4. Satsning på förädling av skogsbär och utveckling av bärprodukter

Jämfört med skogsindustrin är skogsbärsbranschen liten, men det betyder inte att den är obetydlig. När det gäller skogsindustrin finns en omfattande svensk forskning och en lång tradition av att tillvarata råvaran för att tillverka trävaror, papper, pappersmassa och så vidare. När det gäller skogsbären är det offentliga intresset för att utveckla produkter i Sverige svagt. Sverige påminner snarast om ett råvaruexporterande utvecklingsland som låter förädlingen av produkterna ske långt utomlands.

Som nämnts redan i inledningen går i och för sig en betydande del av skogsbären till livsmedelsindustrin, däribland används bär för att tillverka sylt. Men sylttillverkning bygger också till stor del på import av bär från andra länder, inte minst gäller detta blåbär.²³

Avgörande för hela branschens utveckling vore om mer förädling och utveckling av nya produkter kunde ske i Sverige. Det skulle bidra till ekonomisk utveckling och sysselsättning, däribland i Norrlands inland. Men det skulle också höja statusen på hela branschen. Det skulle i sin tur ha väldigt goda effekter på arbetsvillkor och möjlighet att rekrytera personal.

Under det senaste årtiondet har visserligen vissa försök gjorts även i Sverige att använda skogsbären till nya produkter. Några av de stora bär-företagen har planerat att starta anläggningar för att ta fram antioxidanterna från blåbär, och några företag har faktiskt också testat att ta fram nya produkter. Men de stora investeringarna har saknats, de större företagen har tvekat inför projektens lönsamhet, och när nya produkter tagits fram har det varit i alltför blygsam skala och inte fått ordentligt genomslag.

Även inom forskning och utveckling har det skett en del initiativ som varit lovvärda. Hit hör satsningarna startade av Research Institutes of Sweden (RISE) i samverkan med regionen i Västerbotten och några av regionens kommuner. Målet för ett av projekten, kallat FINEST, är att ”främja och stödja utvecklingen av den svenska vildbärsindustrin och svenska produkter”. Det konstateras också att utvecklingen av en ”värdekedja för vilda bär kommer att skapa nya jobb-möjligheter i Sverige”.²⁴ Projektledare är Anna-Karin Karlsson. Hon lovordar satsningen och berättar att både regioner, kommuner, akademiska forskare och bärföretag är involverade.

²³ Se bland annat: "Vilda blåbär en outnyttjad resurs", Charlie Olofsson, Extrakt, 3/11 2021. <https://www.extrakt.se/vilda-blabar-en-outnyttjad-resurs/>

²⁴ RISE, "Mer svenska bär i livsmedel", 2023. <https://www.ri.se/sv/vad-vi-gor/projekt/finest-mer-svenska-bar-i-livsmedel>

Samtidigt medger hon att andra länder ligger före Sverige och efterlyser ökade resurser och ett ökat politiskt stöd.²⁵

Avgörande för att ordentligt lyfta intresset för de svenska skogsbären är ett större offentligt engagemang. Det handlar inte om ekonomiskt stöd till bärföretagen, utan om offentliga satsningar på utbildning, forskning och mässor där nya produkter presenteras och diskuteras.

För att klara det är det nog klokt att börja från toppen. Projektet FINEST är ett steg i rätt riktning, men Sverige saknar spetskunskaper om hur skogsbärsprodukter kan utvecklas. Vi ligger långt efter länder som Tyskland och Finland. Ett första steg vore därför att inrätta en professur i ämnet och starta en universitetsutbildning inom området, det vill säga i ämnet bioteknik och bioprocesser med inriktning på svenska skogsbär. Med förbättrade spetskunskaper går det sedan att bygga utbildningar och kunskapscentrum på lägre nivå, som gymnasieutbildningar med inriktning på livsmedelsteknik och användning av svenska skogsbär.

En av Sveriges ledande experter på förädling av skogsbär och produkter som kan utvecklas av skogsbär är Roger Uddstål, tidigare konsult inom livsmedelsteknik, som i dag driver företaget Bärkraft i Bullmark i Västerbotten.²⁶ Även han konstaterar att Sverige hamnat på "efterkälken" jämfört med andra länder, men att Sverige har en stor potential om det skedde satsningar. En av många saker som upprör Roger Uddstål är att Sverige i stor skala exporterar blåbär till Asien där blåbären slås sönder och det enda som bevaras är antioxidanterna. Det man inte tar tillvara är bland annat "fröna och saften som är både nyttiga och som kan användas för att ta fram flera produkter", konstaterar Uddstål och tillägger att detta är ett "oerhört slöseri". Uddstål konstaterar vidare att det bara från Västerbotten exporteras omkring 10 000 ton skogsbär varje år, samtidigt som Sverige importerar stora mängder förpackade och torkade bär.

Utöver att Sverige skulle kunna ha egna anläggningar för att extrahera antioxidanter från blåbär – och samtidigt också ta vara på resten av bäret – har Uddstål en rad förslag på produkter som skulle kunna utvecklas. Han nämner bland annat juicer och drycker (för det behövs pressar och mustier), naturkosmetika, hälsokost, färgämnen, oljor och bärpulver (både oljor och bärpulver kan i sin tur användas för att ta fram en rad andra produkter, som drycker, konfektyr, hälsokost etc.).

Blåbären från norra Sverige räknas till de mest nyttiga i hela världen, bland annat beroende på den höga halten antioxidanter i form av antocyaniner och polyfenoler, med starka hälsofrämjande effekter. Inte bara blåbären utan även andra svenska skogsbär innehåller många nyttiga ämnen

25 Intervju 23/3 2023.

26 Bärkraft i Norrland AB, webbsida, 2023. <https://barkraftinorr.se>

(vitaminer, mineraler, antioxidanter etc.). Ett mer systematiskt nyttjande av dem skulle kunna bidra positivt till folkhälsan. Dessutom finns en positiv koppling mellan ett ökat intresse för svenska skogsbär och svensk natur. Ett ökat intresse skulle kunna leda till att människor också plockar mer bär själva, både för eget bruk och för att sälja till bäruppköp. Det skulle i sin tur leda till en ökad fysisk aktivitet och en ökad närhet till svensk natur.

Hittills har de större svenska bärföretagen i huvudsak ägnat sig åt rensning och nedfrysning, sällan gör man något mer med bären, och en stor del av blåbären exporteras i orensat skick. En ytterst liten del av bären förädlas på hemmaplan. Endast på marginalen sker en viss förädling genom torkning, pressning etc. av bär, bland annat vid Uddståls eget företag. Men han understryker att det är i ytterst ”blygsam skala” och främst ska ses som ett sätt att visa upp att det går att ta fram nya produkter, men att det nu behövs fler som jobbar med ”avancerade projekt i större skala”.

Utöver offentliga satsningar på utbildning och forskning skulle staten kunna understödja mässor och forum där skogsbärsprodukter visas upp och där mötesplatser kan uppstå för olika aktörer inom branschen. En annan möjlighet är att i mycket större skala använda produkter som är framtagna av svenska skogsbär inom offentligt finansierad verksamhet, som att det erbjuds lingondricka gjord på svenska bär i skolor, inom sjukvård och på äldreboenden. Ett annat förslag som lanserats av bland annat Länsstyrelsen i Västerbotten är att skolelever ska få undervisning om skogsbär och svensk skog, men också möjlighet att under friluftsdagar plocka blåbär och lingon till skolrestaurangen.²⁷

27 Intervju med Roger Uddstål, 19/2 2023. Se även: Israelsson, Märta, ”Missar miljardinkomst på svenska bär”, SVT, 21/9 2015. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vasterbotten/missar-miljardinkomst-pa-svenska-bar>

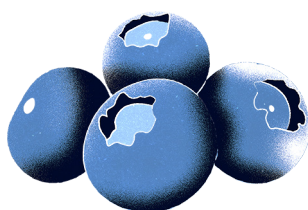
5. Sex konkreta reformförslag

Ett antal konkreta reformer bör genomföras för att både stärka skogsbärsbranschen och skapa bättre villkor inom branschen:

- Arbetsgivarna ska stå för kostnader för resor, rekrytering etc. De thailändska bärplockarna ska inte vara skuldsatta när de anländer till Sverige. Det betyder att EPP (Employer Pays Principle) införs. En möjlighet kan emellertid vara att successivt införa EPP, något som bland annat Ethical Trading Initiative (ETI) har varit inne på.
- Åtgärder för att få bort dubbla kontrakt som upphäver kollektivavtalet bör skärpas. Svenska bärföretag måste ställa krav på anlitate bemanningsföretag att dubbla kontrakt inte förekommer. En större genomskinlighet krävs också. Både svenska ambassaden i Thailand, Migrationsverket och Kommunal bör ha tillgång till alla relevanta handlingar. Vid fall av dubbla kontrakt ska både svenska bärföretag och thailändska bemanningsföretag kunna stängas av och nekas tillstånd i samband med prövning av arbetskraftstillstånd. Vidare bör avräkningen, där det beräknas om plockarna tjänar extra pengar utöver kollektivavtalet, ske månadsvis. Dagens system med en avräkning i slutet missgynnar plockarna. Vidare ska omfattningen av övertidsarbete dokumenteras och de thailändska bärplockarna ska ha ersättning för utfört övertidsarbete och obekväm arbetstid.
- Antalet bemanningsplockare från Thailand bör begränsas. Förslagsvis införs en kvot på högst 5 000 plockare per år. Om ansökningar som kan godkännas överstiger detta antal bör fördelningen ske efter två typer av kriterier. Dels bör de bärföretag/bemanningsföretag premieras som bedrivit bärplockning tidigare säsonger och där plockarnas villkor varit socialt acceptabla – det ska bland annat handla om genomskinlighet vid redovisning av löner och avdrag, hög kvalitet på förläggningar och mat och hög kvalitet på de bilar som plockarna använder – dels ska kriterierna eftersträva att det inte uppstår en monopolsituation utan att tillstånd fördelas mellan olika svenska bärföretag/thailändska bemanningsföretag.
- Redan i dag existerar en social kod för bäruppköp, men det är långt ifrån alla bäruppköp som anslutit sig till den (genom att sätta upp den vid bäruppköpet). Andra bäruppköp brister i efterlevnaden. Kodens syftar bland annat till att förhindra att en del av bärplockarnas

intäkter försvinner till mellanhänder, men också att deras frihet att byta bäruppköp och börja sälja bär till ett annat uppköp ska vara garanterad. Om det sker en åtstramning av antalet bemanningsplockare är det troligt att antalet turistplockare kan komma att öka. Då är det avgörande att försöka förbättra de sociala villkoren för turistplockare. Särskilt avgörande är att uppköpare av bär i senare led – större grossister, detaljhandeln och livsmedelsindustrin – enbart köper bär från bäruppköp som efterlever den sociala koden för bäruppköp.

- Även om den sociala koden för bäruppköp får genomslag finns risk för missförhållanden. Myndigheter, kommuner och aktörer inom bärbranschen har ett gemensamt ansvar för att förhållandena är drägliga. Hur villkoren för turistplockarna utvecklas bör därför kontinuerligt följas upp av de berörda aktörerna. Detta är särskilt viktigt om antalet turistplockare återigen skulle börja öka. Ett särskilt ansvar för att följa upp villkoren har de stora svenska bärföretagen, Sveriges Kommuner och Regioner (SKR), Polisen, Skatteverket och centren mot arbetslivskriminalitet.
- Det behövs en offentligt driven satsning i syfte att svenska skogsbär i högre grad ska förädlas i Sverige och att fler produkter där skogsbärens utgör en bas ska tas fram. För att detta ska ske behöver svenska bärföretag och andra intressenter göra nya investeringar. För att stimulera detta behöver emellertid svensk offentlighet visa ett ökat intresse för den svenska bärbranschen. I dag är kunskaperna i Sverige om hur svenska skogsbär ska kunna förädlas och användas bristfälliga. Flera konkurrentländer ligger betydligt längre fram, trots de svenska skogsbärens erkänt höga kvalitet. Många saker kan göras för att främja förädlingen av skogsbär, men det absolut viktigaste förslaget är att Sverige initierar en kvalificerad akademisk forskning kring bioteknik och bioprocesser med inriktning på svenska skogsbär. Därutöver kan flera andra initiativ vara lämpliga: att förmedla kunskaper om förädling av skogsbär på gymnasieprogram, att initiera mässor där nya produkter visas upp och demonstreras och använda arbetsmarknadsåtgärder för att främja en utveckling av bärbranschen. Ökad kunskap och nya produkter skulle höja statusen på branschen, det skulle i sin tur skapa förutsättningar för ett högre pris på skogsbärens och i synnerhet på lingon.

6. Källor

- Amfori-BSCI, "Code of Conduct – Info Kit", 2022. https://www.amfori.org/sites/default/files/amfori%20BSCI%20CoC%20-%20Info%20Kit%20-%20December%202021_0.pdf
- Arte, DW Documentary, "Thai berry pickers in Sweden", 2020. <https://www.youtube.com/watch?v=vW1QWG3xSNg>
- Björkland, Sven, "Hundratals bärplockare kan ha utnyttjats: Kommer hit som blåbärsslavar", DN, 21/12 2022. <https://www.dn.se/ekonomi/hundratals-barplockare-kan-ha-utnyttjats-kommer-hit-som-blabarsslavar/>
- Bärkraft i Norrland AB, webbsida, 2023. <https://barkraftinorr.se>
- "Bärkraft med socialt ansvar – Skatteregler för hållbar bärplockning", Svensk Bärnäring (en tillfällig arbetsgrupp av bärföretag), 2020.
- Bärometer 2021, Uppsala universitet och Umeå universitet, förmedlad av Charlotta Hedberg, Kulturgeografen, Umeå universitet.
- Hedberg, Charlotta, Axelsson, Linn, Abella, Manolo, Thai berry pickers in Sweden – A migration corridor to a low-wage sector, Delmi, 2019. <https://www.diva-portal.org/smash/get/diva2:1320516/FULLTEXT01.pdf>
- Institute for Human Rights and Business, "Dhaka Principles", 2022. <https://dhakaprinciples.org>
- Institute for Human Rights and Business, "The Employer Pays Principle", 2022. <https://www.ihrb.org/employerpays/the-employer-pays-principle>
- Israelsson, Märta, "Missar miljardinkomst på svenska bär", SVT, 21/9 2015. <https://www.svt.se/nyheter/lokalt/vasterbotten/missar-miljardinkomst-pa-svenska-bar>
- Johansson, Märta, Människohandel och människoexploatering på den svenska arbetsmarknaden, Council of the Baltic States, 2020. <https://cbss.org/wp-content/uploads/2020/10/Labour-exploitation-criminal-cases-overview.pdf>
- mat-rapport.pdf
- Letter from Thai berry pickers, skickat till svenska regeringen, 20/1 2023.
- Nära mat – Norrbottens livsmedelsstrategi, 2017. <https://www.norrbottenskommuner.se/media/1461/norrbottens-livsmedelsstrategi-nara>
- Olofsson, Charlie, "Vilda blåbär en utnyttjad resurs", Extrakt, 3/11 2021. <https://www.extrakt.se/vilda-blabar-en-outnyttjad-resurs/>
- Research Institutes of Sweden (RISE), "Mer svenska bär i livsmedel", 2023. <https://www.ri.se/sv/vad-vi-gor/projekt/finest-mer-svenska-bar-i-livsmedel>.
- Svensk Dagligvaruhandel, "Riktlinjer för ansvarsfulla bäruppköp", 2015. <http://mb.cision.com/Public/3060/9801550/8cde7d813dc62b6d.pdf>
- Thai berry pickers letter to Sweden PM, Jan 2023. Eng version.

Västerbottens livsmedelsstrategi – Fokusområde Transporter och logistik, 2019. <http://vasterbottensmat.info/wp-content/uploads/2019/04/Livsm-Transport-o-logistik.pdf>

Västerbottens livsmedelsstrategi – Fokusområde Utbildning och kompetensförsörjning, 2019. http://vasterbottensmat.info/wp-content/uploads/2019/04/Inspel-fokusomr%C3%A5de-Utbildning-och-kompetensf%C3%B6rs%C3%B6rjning_slutgiltig.pdf

Rapportförfattaren, Mats Wingborg, har tidigare publicerat följande om bärbranschen (kronologiskt):

- Mors lilla Olle – Så exploateras asiatiska bärplockare i de svenska skogarna*, Swedwatch, 2010.
- Mors lilla Olle II – Hur gick det för blåbärsplockarna 2011?*, Swedwatch, 2011.
- Arbetsvillkor i blåbärsskogen – En rapportserie om snåriga regler, utnyttjade plockare och solskenshistorier*, 2010–2012, Swedwatch, 2012.
- Mors lilla Olle, del III – Ingen ser skogen för alla träd, vem tar ansvar för helheten?*, Swedwatch, 2012.
- Blåbärssverige – En resa bland bärplockare, brutna löften & framtidsdrömmar*, Swedwatch, 2012.
- Bärbranschen tar krafttag för bättre villkor i blåbärsskogen*, Swedwatch, 2013.
- Villkoren för utländska bärplockare säsongen 2014*, Arena Idé, 2014.
- Riskanalys – turisplockare. 20 risker och 14 förslag*, Kiwra, 2014.
- Så var säsongen för utländska bärplockare 2015*, Arena Idé, 2015.
- En alltmer osäker bransch – om villkoren för utländska bärplockare 2016*, Arena Idé, 2016.
- Bärplockares arbetsvillkor – säsong 2017*, Arena Idé, 2017.
- Kort bärrapport – säsong 2018*, Context, 2018.
- ”Allt hårdare villkor för utländska bärplockare”, Dagens Arena, 1/9 2019.
- ”Studie om den sociala koden för bäruppköp – användning och effekter”, Svensk Dagligvaruhandel, 2019.
- ”När marken färgas blå”, Dagens Arena, 19/8 2020.
- ”När covid-19 kom till skogen”, Dagens Arena, 22/8 2021.
- ”Kaosartat avslut för årets bärplockning”, Dagens Arena, 28/10 2022.
- ”Bärplockande ukrainsskor får rapporter från krigsfronten”, Dagens Arena, 22/10 2022.
- ”DA granskar: Fortsatt osäkra villkor för bärplockare”, Dagens Arena, 30/8 2022.
- ”DA granskar: Så luras bärplockarna på pengar”, Dagens Arena, 4/9 2022.
- ”Från bäruppköp till storskalig plockning”, Dagens Arena, 13/9 2022.
- Employer Pays Principle inom bärbranschen*, ETI Sverige, 2023.

arena idé